

AZ EMBERKÉP-FORMULA

Az egyén és közösség viszonyának értelmezése a német és magyar alkotmánybírószági gyakorlatban

ZAKARIÁS Kinga Rita
tanácsadó (Alkotmánybíróság)

Bevezető

Jelen tanulmány a német és magyar alkotmánybírószági határozatokban megjelenő emberkép formulát vizsgálja, és ezen keresztül az egyén és közösség viszonyának értelmezését az alkotmánybírószági gyakorlatban. A német Alaptörvény (a továbbiakban: Grundgesetz) nem tartalmaz kifejezetten az egyén és a közösség viszonyára vonatkozó általános rendelkezést, a német Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht; a továbbiakban: BVerfG) azonban a ‘Grundgesetz emberképe’ formula kidolgozásával állást foglalt az egyén közösséghez kötöttségéről.

A magyar Alaptörvény – a Grundgesetz-el és a korábbi magyar Alkotmánnyal ellentétben – tartalmaz az egyén és a közösség viszonyára vonatkozó általános rendelkezést. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában pedig német mintára megjelent az ‘Alaptörvény emberképe’ formula. Felmerül a kérdés, hogy a német gyakorlatból importált emberkép-formula hogyan illeszkedik az Alaptörvényhez és az alkotmánybírószági gyakorlathoz.

A tanulmányban elsősorban arra vállalkozom, hogy bemutassam a német modellt: a ‘Grundgesetz emberképe’ formulát, illetve az egyén és közösség viszonyát a BVerfG gyakorlatában. Ezt követően pedig megvizsgálom a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő emberkép-formulát.

1. A Grundgesetz emberképe

A ‘Grundgesetz emberképe’ fogalom először a beruházási segély határozatban jelent meg,¹ és a BVerfG határozatai indokolásában azóta is sokszor felbukkan a ‘Grundgesetz emberképe’ terminus,² illetve az ember lényegére vonatkozó érvelés.³

1.1. Az emberkép-formula tartalma

A kiindulópontot a beruházási segély-határozatban kibontott emberkép-formula jelenti,⁴ annak ellenére, hogy a konkrét ügyben jogi személyek általános cselekvési szabadságának sérelme merült fel. Az ügy tényállása szerint a törvényalkotó 1952-ben a gazdasági újjáépítés keretében arra kötelezte az ipari cégeket, hogy az 1950 és 1951 évi nyereségük és forgalmuk 3,5%-át beruházási segélyként bocsássák rendelkezésre a szénbányászat, a vasgyártás és az energiaszolgáltatók megsegítése céljából. Az elkülönített vagyontömegeből a kedvezményezett vállalatok gazdasági beruházásra fordítandó kölcsönt kaptak, cserébe pedig a kölcsön névértékének megfelelő kötvényeket kellett kibocsátaniuk. Ez a kötelezett vállalatok számára közérdekű kényszerbefektetést, a kedvezményezett, gazdaságilag jelentős, de pillanatnyilag életképtelen ágazatok számára pedig beruházási segélyt jelentett. A kötelezettek – a vállalati forgóeszközökkel való szabad rendelkezés korlátozására [Grundgesetz 2. cikk (1) bekezdés] és a tulajdonhoz való jog (Grundgesetz 14. cikk) sérelmére hivatkozva – alkotmányjogi panaszt nyújtottak be a beruházási-segélyről szóló törvény ellen. A BVerfG-nek a hivatkozott alapjogok sérelmén túlmenően arra a kérdésre kellett választ adnia, hogy a kötelezett vállalatok kényszeríthetők-e arra, hogy az egész nemzetgazdaság érdekében meghatározott ágazatokat segítsenek meg. A BVerfG a fenti kérdésre – a ‘Grundgesetz emberképe’ hivatkozással – igennel válaszolt.

„A Grundgesetz emberképe nem az elszigetelt, független egyéné; a Grundgesetz az egyén-közösség közötti feszültséget az egyén közösségre utaltsága és közösséghez kötöttsége jegyében döntötte el, anélkül azonban, hogy annak önértékét érintené. Ez

¹ BVerfGE 4, 7.

² BVerfGE 6, 32 (36) Elfes; 12, 45 (51) Katonai szolgálat megtagadása; 27, 1 (6) Mikorcenzus; 30, 1 (20) Lehallgatási-határozat; 30, 173 (193) Mephisto; 35, 202 (225) Lebach; 50, 290 (353) Döntésben való részvétel; 56, 363 (384) Szülői felügyeleti jog; 83, 130 (143) Josefine Mutzenbacher.

³ A BVerfG érvelésében több esetben úgy merülnek fel az ember lényegére vonatkozó állítások, hogy a testület nem hivatkozik kifejezetten az emberkép formulára. BVerfGE 2, 1 (12) SPR-ítélet (első pártbetiltás); 5, 85 (197, 204) KPD-ítélet (második pártbetiltás); 45, 187 (227) Életfogytig tartó szabadságvesztés; 47, 46 (72) Szexuális felvilágosítás; 47, 239 (247); 48, 127 (161, 163, 168); 49, 286 (298) Transzszexuális; 65, 1 (41) Népszámlálás; 109, 279 (319) Lehallgatási határozat; 115, 118 (161) A légkör biztonsága.

⁴ A BVerfG SPR-ítélete már tartalmazta a Grundgesetz emberfelfogására vonatkozó két legfontosabb elemet: az egyén önértékére és társadalmi kötöttségére utalást. „Ennek a rendszernek az alapja végső soron, a Grundgesetz-ben testet öltő alkotmánypolitikai döntés értelmében, hogy az ember a teremtés rendjében önálló értékkel rendelkezik és a szabadság, egyenlőség az állami egység tartós alapértékei.” BVerfGE 2, 1 (12). A „teremtés rendje” fordulat nem vált az emberkép-formula részévé. A későbbi gyakorlatban még egyszer, az első abortusz-határozatban jelent meg. BVerfGE 39, 1 (67).

következik különösen a GG 1, 2, 12, 14, 15, 19 és 20 cikk együttes szemléletéből. Ez viszont azt jelenti: az egyénnek el kell fogadnia a *cselekvési szabadságának* azon korlátait, amelyeket a törvényhozó a közösségi együttélés ápolása és előmozdítása érdekében az adott esetben általánosan elvárható módon meghatároz, feltéve, hogy ennek során az egyén önállóságát megóvja [BVerfGE 4, 7 (15)].” (Kiemelések a szerzőtől –ZKR.)

Az emberkép-formula első mondata – a szabadság és méltóság közötti összefüggés felállításával – tulajdonképpen az emberkép magját adja, a második mondat annak megalapozását tartalmazza, a harmadik mondatban pedig már megjelenik az emberkép-formula első konkretizálása.⁵

A beruházási segély határozatban kidolgozott-emberkép-formula a BVerfG állandó gyakorlatának részévé vált.⁶ Az alkotmánybírói gyakorlatban azonban más megfogalmazásban is megjelenik. A kötelező sorkatonai szolgálatról szóló határozatban „a társadalomban létező és annak sokoldalúan lekötelezett személyiség”⁷ képe jelent meg, máshol pedig: „[az ember] felelős személyiség, aki a társadalmon belül szabadon fejlődik”,⁸ „a társadalomban élő felelős személyiség”,⁹ „a társadalomban kibontakozó, kommunikációra utalt személyiség”¹⁰.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Grundgesetz emberképe az ember lényegére,¹¹ valamint az egyén és a társadalom viszonyára vonatkozó megállapításokat tartalmaz. Egyrészt az emberkép-formula megjelölte az ember legfontosabb tulajdonságait (szabad, önálló, önértékkel és felelősségtudattal rendelkezik), amelyeket az emberi méltóság jogfilozófiai fogalma is magában foglal. Tehát az emberkép-elemek nem az egyes emberről rajzolnak pontos képet, hanem az emberi nemre jellemző tulajdonságokat adják meg.¹² Ez felveti az emberkép fenti elemei és az emberi méltóság jogi fogalma azonosságának kérdését. Az emberkép-formula ezen túlmenően megjelölte az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot. Az egyik pont a magányos ember (individuum) képe, a másik a társadalomban, csupán annak tagjaként létező ember képe.¹³ Az emberkép-formula az ember felelősségének és önértékének az em-

⁵ Ulrich BECKER: *Das 'Menschenbild des Grundgesetzes' in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*. Berlin, Duncker&Humblot, 1996. 81–82.

⁶ A BVerfG számos határozatában idézte, az 1979. évi határozatában pedig kifejezetten rögzítette, hogy az emberkép-formula az állandó gyakorlat része. BVerfGE 50, 290 (353).

⁷ BVerfGE 12, 45 (51); 28, 175 (189); 33, 1 (10).

⁸ BVerfGE 30, 173 (193) Mephisto; BVerfGE 7, 198 (205) Lüth; 34, 269 (281) Soraya.

⁹ BVerfGE 24, 119 (144); 79, 51 (63); 83, 130 (140) Josefine Mutzenbacher.

¹⁰ BVerfG 65, 1 (44).

¹¹ Becker tagadja, hogy az emberkép-formula az ember természetére, az emberre magára vonatkozó kijelentéseket is tartalmazna. BECKER i. m. 83.

¹² Peter M. Huber az egyéni emberképek megvalósulásának kereteit fedezi fel a Grundgesetz emberképében. Peter M. HUBER: *Das Menschenbild im Grundgesetz. Jura (Juristische Ausbildung)*, 1998. 511. Teifke szerint ebben az értelemben nyitott emberképről van szó. Nils TEIFKE: *Das Prinzip der Menschenwürde. Zur Abwägungsfähigkeit des Höchststrangigen*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2011. 63.

¹³ BECKER i. m. 82.

berkép tartalmi elemévé tételével elutasítja mindkét szélsőséges álláspontot: az individualizmus extrém eseteit ugyanúgy, mint a kollektivizmus extrém megvalósulását.¹⁴

1.2. Az emberkép-formula, mint a ‘Grundgesetz emberképe’

A német szakirodalomban köztudomású, hogy a beruházási segély határozatban kidolgozott emberkép-formula Josef M. Wintrich-tól, a BVerfG egykori elnökétől származik.¹⁵

Wintrich szerint:

„Az egyes ember szabadsága nem »eleve korlátlan«, mivel az ember nem »elszigetelt« egyed, hanem személy, és mint ilyen egyúttal szükségképpen társas lény és ezáltal társadalomhoz kötött. Mivel a társadalom szabad és önálló személyekből épül fel, akik együttműködésük révén hozzák létre a közösséget, a társadalomban és annak jogrendjében élő embernek is mindig meg kell maradnia »önmagában célnak« (Kant) [...]»¹⁶

Wintrich emberképe azonban nem a Grundgesetz-hez, hanem a Bajor Alkotmányhoz kapcsolódik, amelyet még a Bajor Alkotmánybíróság bírájaként fogalmazott meg.¹⁷ Wintrich elképzelése a társadalomhoz kötött emberről tulajdonképpen a Bajor Alkotmány 117. cikkének¹⁸ – amely egy általános állampolgári kötelezettséget írt elő – értelmezésére szolgált.¹⁹ Mivel szembeűnő a hasonlóság Wintrich emberképe²⁰ és a BVerfG által kibontott emberkép között, felmerül a kérdés, hogy az emberkép-formula valóban kiolvasható-e a Grundgesetz-ből.

¹⁴ DÜRIG: Art. 1. In: Theodor MAUNZ – Günter DÜRIG (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. 1. kötet. München, C. H. Beck, 1958. 22.

¹⁵ BECKER i. m. 47.

¹⁶ Josef M. WINTRICH: Über Eigenart und Methode verfassungsgerichtlicher Rechtsprechung. In: *Laforet, Wilhelm. Verfassung und Verwaltung in Theorie und Wirklichkeit. Festschrift für Wilhelm Laforet anlässlich seines 75. Geburtstages*. München, Veröffentlichungen des Instituts für Staatslehre und Politik, 1952. 235.

¹⁷ Wintrich 1947-től először a Bajor Alkotmánybíróság bírája, 1954-ben választották meg a BVerfG elnökévé, amely pozíciót 1958-ban bekövetkezett haláláig töltött be.

¹⁸ „A szabadság bárki általi szabad élvezete attól függ, hogy teljesíti-e a néppel és az alkotmánnyal, az állammal és a törvényekkel szemben fennálló hűségkötelezettségét. Mindenkinnek tiszteletben kell tartania és követnie kell az alkotmányt és a törvényeket, részt kell venni a közügyekben, testi és lelki erejüket a közösség javára kell fordítani.”

¹⁹ BECKER i. m. 60.

²⁰ Wintrich emberkép-formulájának lényeges elemei beépültek a Bajor Alkotmánybíróság határozataiba. Hivatkozásokkal: BECKER i. m. 53.

1.3. Az emberkép-formula megalapozása

A Grundgesetz maga nem tartalmazza kifejezetten az emberkép formulát. Ezért a BVerfG azt a Grundgesetz meghatározott cikkeinek [1. cikk,²¹ 2. cikk,²² 12. cikk,²³ 14. cikk,²⁴ 15. cikk,²⁵ 19. cikk²⁶ és 20. cikk]²⁷ együttes szemléletéből vezette le.

Ennek ellenére Ernst Benda az emberi méltóság klauzulában látta az emberkép-formula súlypontját.²⁸ Tatjana Geddert-Steinacher viszont úgy véli, hogy az emberi méltóság csupán az emberkép-formula egyik eleme, de nem azonos azzal.²⁹

Az emberkép-formula megalapozása során a BVerfG valóban nem csupán az 1. cikk (1) bekezdésére hivatkozott, hanem a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok védelmét kimondó (2) cikkekre és az azt jogi kötőerővel felruházó (3) cikkekre is. Sőt, mivel a Grundgesetz nem tartalmaz az egyén közösség iránti felelősségét rögzítő általános rendelkezést, a BVerfG azokban az alkotmányos rendelkezésekben keresett és talált fogódzót az egyén társadalom iránti felelősségének levezetéséhez, amelyek az egyes alapjogok korlátozására vonatkoznak, illetve az alapjog-korlátozás általános feltételeit tartalmazzák. A BVerfG az emberkép-formula megalapozása során minden további indokolás nélkül csupán felsorolta a Grundgesetz relevánsnak ítélt rendelkezéseit.

²¹ Grundgesetz: „1. cikk (1) Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelme minden állami hatalom kötelessége. (2) A német nép ezért hitet tesz a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok, mint a világon minden emberi közösség, béke és igazságosság alapja mellett. (3) A következő alapjogok közvetlenül kötelező jogként kötelezik a törvényhozót, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást.“

²² A Grundgesetz 2. cikk (1) bekezdése általános érvénnyel mondja ki: „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához mindaddig, amíg az nem sérti mások jogait és nem ütközik az alkotmányos rendbe, vagy az erkölcsi törvénybe.”

²³ A 12. cikk állampolgári jogként deklarálja a foglalkozás szabad megválasztásának jogát, amelyet törvény vagy annak felhatalmazása alapján más jogi norma szabályozhat. A 12. cikk (2) bekezdése ennek az állampolgári jognak a korlátozhatóságát engedi meg: „Senkit nem lehet meghatározott munkára kényszeríteni, kivéve a hagyományosan általános, mindenki számára egyenlően hozzáférhető nyilvános közszolgálatot.”

²⁴ A 14. cikk (1) bekezdése biztosítja a tulajdonhoz és az örökléshez való jogot, amelyet törvény korlátozhat. A (2) bekezdés kifejezetten kimondja, hogy a tulajdon kötelez, annak használata a közösség javát kell, hogy szolgálja. A (3) bekezdés a kisajátítás alapvető feltételeként rögzíti, hogy tulajdont kisajátítani csak közérdekből lehet.

²⁵ A 15. cikk lehetőséget biztosít közösségi érdekből a föld, a természeti kincsek és termelőeszközök kártalanítás melletti kisajátítására is.

²⁶ A 19. cikk az alapjog-korlátozás általános feltételeit határozza meg: alapjog csak általános érvényű törvénnyel korlátozható [(1) bekezdés], de az alapjog lényeges tartalmát még törvény sem korlátozhatja [(2) bekezdés].

²⁷ A 20. cikkre való hivatkozást a szociális jogállamiságot deklaráló (1) cikke érdemes pontosítani, az államberendezkedés alapelvei ugyanis az emberkép-formula szempontjából nem relevánsak.

²⁸ „A jog által alapul vett emberképet az alkotmányjogban az emberi méltóság sérthetlenségét kimondó klauzulában kell keresni.” Ernst BENDA: Die Würde des Menschen ist unantastbar. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP) – Beiheft 22.* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1985. 23.

²⁹ Tatjana GEDDERT-STEINACHER: *Menschenwürde als Verfassungsbegriff. Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art. 1. Abs. 1. Grundgesetz.* Berlin, Duncker&Humblot, 1989. 187.

Dürig az emberkép értelmezése során abból indult ki, hogy a Grundgesetz által az 1. cikk (1) bekezdésben felállított kép a sérthetetlen emberi méltósággal rendelkező emberről önmagában még egyoldalú. Ebből a rendelkezésből csupán az olvasható ki, hogy a Grundgesetz feladta az értéksemlegességet és nyíltan állást foglalt az embert tárggyá alacsonyító kollektívizmussal szemben.³⁰ Dürig ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy az emberi méltóság történelmi okokból a totalitarista rendszerek kollektívizmusának elutasítása miatt került ugyan be az alkotmányba, de a Grundgesetz előtt lebegő ember képe nem felelhet meg a másik szélsőségnek sem, amely a XIX. századi klasszikus liberalizmus értelmében az embert autonóm, magába zárkózó, minden külső behatást kizáró individuumnak tekinti.³¹

Dürig szerint már a Grundgesetz 1. cikk második mondatában az emberi méltóság védelmére vonatkozóan előírt állami kötelezettség előfeltételezi, hogy az ember egyúttal kötelezettségek alanya is, másként az állam nem is tudná ellátni a védelmi kötelezettségét. Ezen túlmenően a Grundgesetz egyéb rendelkezései is azt támasztják alá, hogy az nem az „elszigetelt egyén”-ből, hanem a (társadalomhoz kötött) személyiségből indul ki. A Grundgesetz 2. cikk (1) bekezdésében garantált általános szabadságjog (*Hauptfreiheitsrecht*) korlátozása az „addig amíg” mondattal (*Soweit-Satz*) gyakorlatilag nem más mint az ember kötelezettségeinek elismerése.³² Erre mutat a gazdasági jogok [12. cikk (1) bekezdés második mondat és 14. cikk (1) bekezdés második mondat, ill. (2) bekezdés] általános korlátozásának lehetősége,³³ valamint a Grundgesetz szociális jogállam klauzulája [20. cikk (1) bekezdés], amely arra ad felhatalmazást, hogy az állam a szociális viszonyokat rendezze, ne csupán őrizze azt „működőképességnek feltételezett adottságként”. Az államnak az életviszonyok rendezésére vonatkozó kötelezettségéből (majdhogynem automatikusan) következik az államot alkotó emberek egyéni felelőssége.³⁴ A szociális jogállam alkotmányos céljával a Grundgesetz a mérsékelt individualizmust képviseli.³⁵

A szakirodalomban többen kritizálták a BVerfG azon törekvését, hogy a *Grundgesetz*-ből megpróbált kiolvasni egy minden emberre jellemző, átfogó képet.³⁶

³⁰ DÜRIG i. m. 23.

³¹ Uo.

³² Uo. 25.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo. 24. Ezzel szemben Becker szerint a Grundgesetz-ben sokkal erősebbek a liberális-jogállam elemei, mint a szociális-állami aspektusok, vagyis a szabadság a domináns a közösséghez kötöttséggel szemben. Ezt a tézist a Hans Peter Ipsen által végzett összehasonlításra alapozza, miszerint a Grundgesetz a Weimari Alkotmányt az egyén védelmében fölülmúlja, míg szociális érzékenységben alatta marad. Hans Peter IPSEN: Über das Grundgesetz. In: *Gesammelte Beiträge seit 1949*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1988. 14. Ehhez az érveléshez Becker saját megállapításának alátámasztására csupán annyit tesz hozzá, hogy a Grundgesetz a Weimari Alkotmánnyal szemben az alapjogi katalógussal kezdődik. BECKER i. m. 98.

³⁶ Andreas HAMANN: *Das Grundgesetz. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis*. Neuwied, Hermann Lucherhand Verlag, 1961. 2. Auflage. B.1.a) zu Art. 1.; Helmut RIDDER: *Die soziale Ordnung des Grundgesetzes: Leitfaden zu den Grundrechten einer demokratischen Verfassung*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1975. 154.

Az „emberkép” fogalom használata valóban megtévesztő, mivel azt a téves képzetet keltheti, hogy a *Grundgesetz* egy átfogó és homogén emberképen alapul. Ezzel szemben – a fentiekben kifejtettek szerint – az emberkép-formula nem ad minden emberre vonatkozó általános képet, hanem egyrészt leírja az emberi nemre jellemző tulajdonságokat, másrészt megjelöli az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot. A téves értelmezés elkerülése végett, alkotmányjogi értelemben nem az emberképről, hanem többes számban, emberkép-elemekről kellene beszélni.³⁷ Az emberkép-elemek (cselekvési autonómia, önállóság, önérték, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat) pedig kiolvashatók a Grundgesetz 1. cikk emberi méltóság klauzulájából. Az emberkép-formula újdonsága az ember felelősségének hangsúlyozása, amely meghatározza az egyén és a társadalom közti viszonyt. Bár a Grundgesetz nem tartalmaz általános felelősségi szabályt, az a Grundgesetz hivatkozott rendelkezéseinek együttes értelmezéséből kiolvasható. Ezért álláspontom szerint – a kritikákkal ellentétben³⁸ – az emberkép-formula mindkét eleme a Grundgesetz emberről és annak a társadalomhoz való viszonyáról alkotott felfogását tükrözi.

1.4. Az emberkép-formula funkciója

Az emberkép-formula funkciója az alkotmánybíróági gyakorlatban – az egyén és a társadalom viszonyában megjelölt két szélső pontnak megfelelően – az alapjogok tárgyi védelmi körének, illetve az alapjogok korlátozásának igazolása (*Rechttferigung*) keretében a korlát (*Schranke*) meghatározása lehet.

A reprezentatív minta alapján végzett statisztikai felmérés kapcsán született 1969. évi Mikrocenzus-határozatban egyszerre jelenik meg mindkét funkció. A BVerfG az emberi méltóságból kiindulva elhatárolta a magánszférától a magánszféra alakításának érinthetetlen területét (*unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung*), ennek tiszteletét és védelmét pedig az emberképből olvasta ki.

„A Grundgesetz ezzel [az emberi méltósággal] az egyes polgárok számára biztosítja a magánélet alakításának érinthetetlen területét, amely az állami hatalom behatása alól ki van vonva. Ennek az emberképnek a tükrében az embert a társadalomban érték- és tisztelet iránti igény (*sozialen Wert- und Achtungsanspruch*) illeti meg. Ellenkezik az emberi méltósággal az embernek az állam pusztá tárgyává tétele. Az emberi méltósággal nem lenne összeegyeztethető, ha az állam jogot formálhatna arra, hogy az embereket a személyükre vonatkozó adatok tekintetében átfogóan regisztrálja és katalogizálja, akár anonim statisztikai felmérés keretében, és ezáltal tárgyként kezelje, amely a leltározás számára minden vonatkozásban hozzáférhető. BVerfGE 27, 1 (6)”

³⁷ Peter HÄBERLE: *Das Menschenbild im Verfassungsstaat*. Berlin, Duncker&Humblot, 2008. 44.

³⁸ A legélesebb kritikát RIDDER fogalmazta meg: „A Grundgesetz emberképe egyáltalán nem a Grundgesetzé, hanem a Szövetségi Alkotmánybíróság első Szenátusa által kreált, általuk celebrált és az ő, a körforgó politika kitaposott ösvényét kísérő kórusuk által énekelt – teljességgel ájtatosság [...]” Helmut RIDDER: A Grundgesetz emberképe. A Német Szövetségi Köztársaság államvallása. *Demokratie und Recht (DuS)*, 1979/7. 123.

Az emberkép egyúttal a magánszférához való jog korlátjaként is megjelenik a Mikrocenzus határozatban.

„Nem minden személyes adatra vonatkozó statisztikai felmérés sérti az emberi személyiséget méltóságában, vagy érinti a belső szférára vonatkozó önrendelkezési jogot. [Az embernek] társadalomra utalt és társadalomhoz kötött polgárként [...] bizonyos mértékben, például a népszámlálás, mint az állami cselekvés tervezhetőségének a feltétele esetében el kell tűrnie a személyére vonatkozó statisztikai célú adatfelvételt. BVerfGE 27, 1 (7)”

1.4.1. Általános korlát

Az emberkép formulát elsőként megfogalmazó beruházási segély-határozatban a BVerfG-nek azt kellett eldöntenie, hogy a beruházási segély nyújtására kötelezés a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésébe ütközik-e. A BVerfG ebben a határozatban még nem foglalt állást a fenti alkotmányos rendelkezés tág (az általános cselekvési szabadságot garantálja), illetve szűk értelmezése (csupán azokat a cselekedeteket védi, amelyek nélkül az ember alapvető lényegét, lelki-erkölcsi személyiség mivoltát nem képes kibontakoztatni)³⁹ mellett, mivel mindkét felfogás esetén igazolhatónak találta a jogkorlátozást. Az emberkép-formula az alapjog védelmi körének tág értelmezése esetében jelent meg az alapjog korlátozásának igazolására.

A BVerfG az emberképet a konkrét esetben a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében foglalt hármas korláthoz (mások jogai, az alkotmányos rend, az erkölcsi törvény) kapcsolta. Ezért a szakirodalom az emberkép formulában az általános cselekvési szabadság negyedik korlátját vélte felfedezni: a közösséghez kötöttség korlátját.⁴⁰ Álláspontom szerint azonban az emberkép-formula már itt általános korlátként jelenik meg. Az emberkép-formula a „három-korlátot” (*Schrankentrias*) nem egy negyedik, a többi háromtól független korláttal egészíti ki, hanem azokhoz kapcsolódva, azokra vonatkoztatva jelenik meg.

Az emberkép-formula általános korlát jellegén ezért nem változtat az, hogy bizonyos esetekben kifejezetten az alkotmányos jogrendhez⁴¹ vagy mások jogaihoz⁴² kapcsolva jelenik meg.

A lehallgatási határozat a beruházási segély határozatban kidolgozott emberkép-formulát, annak szó szerinti idézését követően, a következő szavakkal kifejezetten általános korlát rangra emelte:⁴³ „Nem kevésbé jelentős a *Grundgesetz* alapvető dön-

³⁹ A Hans Peters-féle személyiség magja elmélet (*Persönlichkeitskerntheorie*) HANS PETERS: Die freie Entfaltung der Persönlichkeit als Verfassungsziel. In: Rudolf LAU – D.S. HANS CONTANTOPOULOS: *Gegenwartsprobleme des internationalen Rechts und der Rechtsphilosophie. Festschrift für Rudolf Laun zu seinem 70. Geburtstag.* Hamburg, Giradet & Co, 1953. 669–678.

⁴⁰ HÄBERLE i. m. 48., BECKER i. m. 103.

⁴¹ BVerfGE 50, 256 (262) Temető-kényszer az urnák elhelyezésére.

⁴² BVerfGE 56, 37 (49) Önvádra kötelezés a felszámolási eljárásban.

⁴³ BECKER i. m. 111.

tése azokról a korlátokról, amelyeket a közjóra és kiemelkedő jogtárgyak védelmére tekintettel az alapjogok elé állít [vö. pl. GG 2. cikk (1) bekezdés].⁴⁴

Az emberkép-formula általános korlát jellegét támasztja alá az orvostanhallgatók felvételére vonatkozó 1972. évi *numerus clausus* határozat is, amelyben – a korábban az általános cselekvési szabadság korlátozására vonatkoztatott – emberkép-formula a Grundgesetz 12. cikk (1) bekezdése első mondatában biztosított foglalkozás szabad megválasztásához való jog korlátját képező szociális állam tartalmának kibontására szolgált. A határozat indokolása az emberkép-formula eredeti formájának szó szerinti idézése előtt kifejtette: „[m]ásfelől egy esetleges alkotmányos felhatalmazás sem kötelez arra, hogy minden jelentkező számára állandó jelleggel rendelkezésre álljon az általa kívánt tanulói hely és ily módon a nagy ráfordítást igénylő felsőoktatási kiadások kizárólag az általában hullámzó és számtalan tényező által befolyásolt egyéni igényektől váljanak függővé. Ez a szabadság félreértéséhez vezetne, amely esetben figyelmen kívül maradna, hogy a személyes szabadság hosszú távon nem valósulhat meg az egész működőképességétől és egyensúlyától elválasztva, és a korlátlan alanyi jog iránti igénynek a közösség költségén való biztosítása ellentétes a szociális jogállam gondolatával.”⁴⁵

Kiemelt szerepet tölt be az emberkép-formula az ún. korlátozhatatlan alapjogok (*vorbearbeitete gewährleistete Grundrechte*) esetében.⁴⁶ A BVerfG a Klaus Mann regényének megjelentetését megtiltó bírói döntéseket vizsgáló Mephisto-határozatban arra a megállapításra jutott, hogy a Grundgesetz 5. cikk (3) bekezdés első mondatában biztosított művészetek szabadsága annak ellenére, hogy a Grundgesetz nem rendelkezik semmilyen törvényi korlátról (*Gesetzesvorbearbeitung*), nem abszolút. A BVerfG az általa felállított alkotmányos korlátot (*verfassungsimmanente Grundrechtsschranke*),⁴⁷ melynek értelmében az alkotmány maga szabja meg a művészetek szabadságának határait, a Grundgesetz emberképére alapozta: „Másfelől az alapjog nem korlátlan. A Grundgesetz 5. cikk (3) bekezdésében garantált szabadságjog, mint minden alapjog a Grundgesetz emberképéből indul ki, vagyis az emberből, mint felelős személyiségből, aki a társadalmon belül szabadon fejlődik [BVerfGE 4, 7 (15); 7, 198 (205); 24, 119 (144); 27, 1 (7)].”⁴⁸

A korlátlan alapjogok alkotmány általi korlátozhatóságának az emberképre alapozása még egyértelműben jelenik meg az 1971. évi, a vallási meggyőződésből elmulasztott segítségnyújtási kötelezettségről szóló határozatában. Az ügy tényállása szerint az Evangélikus Testvéri Egyesület vallási közösség egyik tagját, egy négygyermekes családapát elítélték amiatt, hogy a negyedik gyermeke otthonukban való

⁴⁴ BVerfGE 30, 1 (20).

⁴⁵ BVerfGE 33, 303 (334) *Numerus clausus*.

⁴⁶ DREIER szerint az emberkép formula egy „argumentációs generálklauzula”, amelyet a BVerfG előszeretettel használ dogmatikai szempontból bizonytalan terepen. HORST DREIER: Buchbesprechung: Peter Häberle, Das Menschenbild im Verfassungsstaat. *AöR (Archiv des öffentlichen Rechts)* 1991. 628.

⁴⁷ A BVerfG a fenti alkotmányos korlátot a korlátozhatatlan alapjogokban benne rejlő (immanens) korlátnak tekinti. BVerfGE 39, 334 (367).

⁴⁸ BVerfGE 30, 173 (193).

megszületését követően vallási meggyőződésének megfelelően nem győzte meg az egyébként beszámítható állapotban lévő feleségét, hogy az orvos tanácsának megfelelően vegye igénybe az életben maradáshoz szükséges kórházi ellátást (vérátömlesztés). A BVerfG kifejtette: „A GG 4. cikk (1) bekezdésében foglalt szabadságjog, mint minden más alapjog a Grundgesetz emberképéből indul ki, vagyis az emberből, mint felelős személyiségből, aki a társadalmon belül szabadon fejlődik. Az egyén Grundgesetz által elismert társadalomhoz kötöttsége a korlátlan alapjogokat is bizonyos külső korlátok közé szorítja. Mindazonáltal a vallásszabadság határát – a művészetek szabadságához hasonlóan [vö. BVerfGE 30, 173 (193)] – kizárólag csak az alkotmány maga határozhatja meg.”⁴⁹

1.4.2. Az emberi méltóság tartalmának meghatározása?

Häberle szerint az emberkép-formulának – elszakadva a „születési körülményeitől” – nem csupán az alapjogok korlátozásának igazolására, hanem az alapjogok kiterjesztésére is kell szolgálnia. Az emberképnek szükségképpen el kellett szakadnia a „születési körülményeitől” (*Geburtsituation*), mert különben „fejlődési rendellenességről” (*Geburtsfehler*) lenne szó, amelyet az elméletnek kellene korrigálnia.⁵⁰ Häberle ennek ellenére arra a következtetésre jutott, hogy a BVerfG az emberkép-formulát „taktikai” okokból egyoldalúan a kötelezettséget megalapozó és szabadságot korlátozó funkciójában alkalmazta.⁵¹ Becker is elismeri, hogy a BVerfG ritkábban hivatkozott az emberkép-formulára az egyes alapjogok védelmi körének megalapozása céljából, mint az alapjogok korlátozása érdekében.⁵²

Álláspontom szerint ennek oka az emberkép-elemek (cselekvési autonómia, önállóság, önérték, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat) és az emberi méltóság jogi fogalmának azonossága. Az emberkép-formula – az alapjog védelmi körének meghatározása körében legfontosabb esetnek tekintett Mikorcensus-határozatban⁵³ – az intim szféra megalapozásában játszott szerepet. Már ez a határozat bizonyítja az emberkép, pontosabban az emberkép-elemek és az emberi méltóság fogalmának azonosságát a BVerfG gyakorlatában: egyrészt az emberképből olvasta ki ugyanis az embert a társadalomban önértékénél fogva megillető tisztelet iránti igényt, másrészt az emberi méltóság sérelmét állapította meg a fenti igény megsértése esetén. A BVerfG már ebben a határozatában a tárgyként kezelés formulájának (*Objektformel*) alkalmazásával határozta meg az emberi méltóság sérelmét.⁵⁴

⁴⁹ BVerfGE 32, 98 (107).

⁵⁰ HÄBERLE i. m. 48.

⁵¹ HÄBERLE i. m. 50.

⁵² BECKER i. m. 114–115.

⁵³ BECKER i. m. 113.

⁵⁴ „Ellentétes [...] az emberi méltósággal, az embert az állam pusztá eszközévé tenni [...]” BVerfGE 45, 187 (228) Bővebben lásd ZAKARIÁS Kinga: Az emberi méltóság a Grundgesetz-ben. *Jogtudományi Közlöny*, 2012/4. 184–192.

A tárgyként kezelés formulája az emberi méltóságnak nem pozitív, hanem csupán negatív meghatározását adja, mivel az alapjogot annak korlátozása felől közelíti meg. A BVerfG az 1970. évi lehallgatási határozatában a tárgyként kezelés formuláját pontosította az alanyként kezelés elvének (*Subjektprinzip*) bevezetésével.⁵⁵ A BVerfG egyik jelentős későbbi határozatában a tárgyként kezelés és az alanyként kezelés formulája összekapcsolva jelent meg, anélkül azonban, hogy választ adott volna arra a kérdésre, miben nyilvánult meg a konkrét ügyben az alanyként kezelés.⁵⁶

A légi közlekedés biztonságáról szóló törvényt vizsgáló határozatból viszont már egyértelműen kiderül, hogy az emberi méltóság pozitív tartalmát képező alany fogalmat az emberkép-elemek töltik meg tartalommal. A BVerfG híres határozatában egyrészt alkotmányellenesnek ítélte a terroristák által eltérített személyszállító repülőgép lelövésére adott engedélyt abban az esetben, ha a repülőgépen tartózkodott a személyzet és az ártatlan utasok, mivel ők a mentési akció pusztá tárgyává válnának, mások megmentése érdekében. Másrészt megállapította, hogy abban az esetben mégis le lehet lőni a repülőgépet, ha azon csak a terroristák tartózkodnak: „Annak, aki a repülőgépet az emberi élet megsemmisítésére fordítja, mások javait jogellenesen használja, nem kérdőjeleződik meg az állam pusztá eszközeként az alanyi jogállása [...] éppen az felel meg a támadó alanyi jogállásának, ha a saját elhatározásából véghezvitt magatartás következményeit személyesen neki számítják fel, és az általa beindított történésekért őt tekintik felelősnek. Az őt egyébként megillető emberi méltóság tisztelete ily módon nem sérül. [BVerfGE 115, 118 (161)]”

A testület az ember alanyi jogállásának a cselevesi autonómia és a saját tettekért való felelősség elemére épített, amikor kimondta, hogy összeegyeztethető az emberi méltósággal a repülőgépet eltérítő bűnelkövetők lelövése. A két alanyi kör eltérő felelősségének értékelése az alanyként kezelés körében vitatható, mivel az látszólag az emberi méltósághoz való jog relativizálásához vezet (ugyanaz a magatartás egyik esetben megvalósítja az emberi méltóság sérelmét, a másikban nem). Álláspontom szerint azonban az emberi méltóság jogi fogalmának tartalmi elemét képező felelősség csupán az egyén saját magával és nem a társadalommal szemben fennálló felelősségét jelenti, így az megmarad az alany fogalmon belül és nem relativizálja az emberi méltóságot.

Az emberi méltósághoz való jog pozitív fogalmi elemei tehát az ember lényegére vonatkozó megállapítások, miszerint: az ember szellemi-erkölcsi lény, aki a társadalom önértékkel rendelkező, de felelős tagja.

Ezek a fogalmi elemek nem alkalmasak ugyan azon életszférák megjelölésére, amelyek igényt tartanak az emberi méltósághoz való jog védelmére, de az alanyként kezelés elvének alkalmazásával hozzájárulnak az emberi méltóság normatív tartalmának

⁵⁵ „Az emberi méltóság sérelme pusztán ezen az alapon [tárgyként kezelés] nem állapítható meg. Ezen túlmenően az egyén az alanyi mivoltát alapvetően megkérdőjelező viselkedésmódnak kell, hogy kitéve legyen, vagy a magatartás a konkrét esetben az emberi méltóság önkényes semmibevételét kell, hogy jelentse. A törvényt végrehajtó államhatalom egyénnel szemben tanúsított magatartása akkor érinti az emberi méltóságot, ha az embert személy mivoltánál fogva megillető értéket semmibe veszi, azaz ebben az értelemben »megvető« bánásmódot tanúsít.” BVerfGE 30, 1 (40)

⁵⁶ BVerfGE 45, 187, 117, 71.

behatárolásához azzal, hogy az emberi nemre jellemző tulajdonságok, mint értékek tisztelete és védelme révén elválasztják az emberi méltóság védelmét az egyén szubjektív méltóság érzésétől.⁵⁷ Ennek ellenére az emberi méltósághoz való jog nem absztrakt, hiszen mindig a konkrét egyének az emberi minőséget adó tulajdonságok megőrzésére, és azok kibontakoztatásának a lehetőségére irányuló érdekét részesíti védelemben.

2. Az emberkép-formula megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alaptörvény – ahogy arra a bevezetőben utaltam – tartalmaz az egyén és a közösség viszonyára vonatkozó általános rendelkezést. Az Alaptörvény O) cikke szerint: „Mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni.”

Az Alkotmánybíróság ebből a rendelkezésből az emberkép elemeként az egyén társadalomhoz kötöttségét olvasta ki:⁵⁸ „az Alaptörvény emberképe nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyiség.”⁵⁹ Az Alkotmánybíróság ugyanakkor utal a társas együttélésből fakadó kötelezettségek – Alaptörvény által kijelölt – végső határára, az emberi méltóság sérthetlenségére is: „Az Alaptörvény az egyén-közösség közötti viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből és II. cikkéből.”⁶⁰

Az Alaptörvény emberképe formula mind tartalmát mind megfogalmazását tekintve hasonlóságot mutat a BVerfG által kidolgozott emberkép-formulával, ezért felmerül a kérdés, hogy az valóban kiolvasható-e az Alaptörvényből.

2.1. Az emberkép-formula megalapozása

Az Alkotmánybíróság az emberkép-formula megalapozása során az Alaptörvény O) cikkére és II. cikkére hivatkozott, ezért mindenekelőtt ezeket a rendelkezéseket kell megvizsgálnom.

Az Alaptörvény O) cikke Jakab András 2011 januárjában közzétett magántervezetéből származik, eredetileg pedig az 1999-es svájci alkotmány 6. cikkében került meg-

⁵⁷ Az egyén szubjektív méltóság érzésének jelentősége az emberi méltóság védelmi körének meghatározása szempontjából vitatott. Az egyik álláspont szerint az az emberi méltóság tartalmának konstitutív eleme, a másik felfogás szerint viszont a méltóság fogalom nem állhat az egyén szabad rendelkezésére. TEIFKE i. m. 60.

⁵⁸ A „közösségbe illesztett individuum” képe először Pokol Bélának a Btk. „ötágú vöröscsillag” fordulata megsemmisítése tárgyában hozott határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában jelent meg. 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [116]–[117].

⁵⁹ 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [95].

⁶⁰ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88].

fogalmazásra.⁶¹ Jakab szerint a felelősségi klauzula egy emberképet rögzít, amelynek az Alaptörvény többi rendelkezésének értelmezése során lehet szerepe.⁶²

Az Alaptörvény O) cikkének első tagmondata az egyén önmagáért való felelősségéről szól, a következmények vállalásáról a saját cselekedetékért. A saját cselekedet hatással lehet egyrészt magára az önrendelkezési jogát gyakorló egyénre (önmagának való felelősség), másrészt a személyisége kibontakoztatásának kereteit biztosító szűkebb (család, lakókörnyezet, iskola, munkahely) és tágabb értelemben vett közösségre (politikai közösség). Az Alaptörvény O) cikkének első tagmondata a közösséggel szemben fennálló felelősséget mondja ki általános érvénnyel, a második tagmondata pedig az általános szabályt konkretizálja.

Az Alaptörvény O) cikkének második tagmondata az ellátandó feladatok előtérbe helyezése mellett az állami feladatokhoz való hozzájárulásról, vagyis a közteherviselési kötelezettségről szól. Összehasonlítva a korábbi Alkotmány 70/I. §-ában szereplő közteherviselési szabállyal, ez a rendelkezés jóval szélesebb tartalommal bír, mivel az öngondoskodás gondolata jelenik meg benne.⁶³ A közösségi feladatok ellátásáról szóló rendelkezéssel összhangban az Alaptörvény közteherviselési kötelezettséget előíró XXX. cikke a közterhekhez való hozzájárulás helyett a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulásról rendelkezik.

Az egyén közösséghez kötöttsége az Alaptörvény más rendelkezéseiben is tetten érhető. Már a Nemzeti hitvallás hitet tesz az egyén közösséghez kötöttsége mellett, mikor kimondja: „az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki”, „együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet”, „a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye.” Az I. cikk (3) bekezdése az alapjogok korlátozásának általános szabályaként rögzíti, hogy az alapvető jogok mások alapvető jogainak érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében – a szükségesség-arányosság és az alapjogok lényeges tartalmának tiszteletben tartásával – korlátozhatók. A XII. cikk a munkához és vállalkozáshoz való jog biztosítását követően rögzíti: „Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.” A XIII. cikk a tulajdonhoz való jog garantálása mellett kimondja, hogy a tulajdon társadalmi felelősséggel jár. A XVI. cikk a gyermekek megfélelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez, valamint a szülők gyermekük neveléséhez való jogának biztosítást követően állampolgári kötelezettséggé nyilvánítja egyrészt a szülők gyermekükről való gondoskodási kötelezettségét, mely magában foglalja a tanítást is, másrészt a nagykorú gyermekek rászoruló szülőkről való gondoskodási kötelezettségét. A XIX. cikk a szociális biztonságot államcélként tűzi ki, ám a (3) bekezdésében a törvényhozó számára fenntartja a lehetőséget, hogy a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékeny-

⁶¹ Jakab magántervezetének 15. §-a szerint: „Mindenki felelős saját magáért, és köteles lehetőségeinek megfelelően az állami és társadalmi feladatok ellátásához hozzájárulni.” JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest, HVG-Orac, 2011. 96.

⁶² JAKAB i. m. 196–197.

⁶³ ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013. 59.

ségéhez is igazodóan állapítsa meg. A XXXI. cikk állampolgári kötelezettségként írja elő a haza védelmét.

Az egyént a közösség tagjaként azonban nem csupán kötelezettségek terhelik, hanem közösségi jogok is megilletik. A Nemzeti hitvallás kinyilvánítja, hogy a nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők. Az Alaptörvény I. cikk (2) bekezdése általánosan rögzíti az ember alapvető egyéni és közösségi jogainak elismerését. A XXIX. cikk pedig az önkormányzás joga mellett alkotmányos szinten biztosítja a nemzetiségek számára az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz való jogot. A IX. cikk (5) bekezdése pedig a véleménynyilvánítás szabadságának korlátjaként kifejezetten nevesíti a közösségek méltóságát. A közösségek méltósága önálló alapjogként – az emberi méltóság személyhez kötöttsége miatt – nem értelmezhető ugyan,⁶⁴ de a közösség tagjainak méltóságvédelmét⁶⁵ a közösségre tekintettel biztosítja.

Mindezek a rendelkezések jól tükrözik azt a szemléletváltást, amely a korábbi Alkotmány egyén-központúságától⁶⁶ elmozdult az egyén közösség tagjaként való védelme irányába anélkül, hogy az egyént alárendelné a közösségnek.⁶⁷ Ezt a szemléletváltást érvényesítette az Alkotmánybíróság az emberkép-formulának az egyén és közösség viszonyára vonatkozó megállapításával.

Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában az emberkép fogalom az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében garantált élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezéséhez kapcsolódott és ennek megfelelően az ember lényegére vonatkozó megállapítást tartalmazott.

Először Sólyom Lászlónak a halálbüntetés eltöréséről szóló határozathoz fűzött párhuzamos indoklásában jelent meg az Alkotmánybíróság emberképeként [23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990. 88., 104.]. A párhuzamos indoklásban megfogalmazott monista emberfelfogás csupán annyit árul el az ember lényegéről, hogy az ember – a test és lélek eltérő státusából kiinduló dualista állásponttal szemben – egységes és oszthatatlan. Ez a felfogás adott alapot az emberi élethez és emberi méltósághoz való jog egységét és korlátozhatatlanságát valló oszthatatlansági doktrína

⁶⁴ 96/2008. (VII. 3.) AB határozat, ABH 2008. 823–824.

⁶⁵ 16/2013. (VI. 20.) AB határozat, Indokolás [48].

⁶⁶ A korábbi Alkotmányban az egyén közösség iránti felelősségének gondolata csupán az állampolgári kötelezettségek formájában jelent meg, melyek elsősorban az állami lét fenntartását szolgálták: honvédelmi és közteherviselési kötelezettség [korábbi Alkotmány 70/H. §, 70/I. §]. Kivételképpen említhető a kiskorú gyermek tanítási kötelezettsége [korábbi Alkotmány 70/J. §], valamint a gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez való jogának biztosítása a család és a társadalom részéről is, mellyel szemben azonban nem állt állampolgári kötelezettség.

⁶⁷ A Deli–Kukorelli szerzőpáros az Alaptörvény és az alkotmányozás során mintául szolgáló Alapjogi Charta összehasonlításával jut arra a következtetésre, hogy az Alaptörvény értékvédőbb, és ehhez az értékvédő alapjogi filozófiához szervesen kapcsolódik a kötelezettségek és a felelősség hangsúlyozása. Az Alaptörvény ezzel „túllép az alapjogok hagyományos, liberális krédóján, az Alapjogi Charta individuálisabb szabadságfilozófiáján. Konzervetiv alapon nyit – a szabadságjogokat nem megtagadva – a felelősség és a közösség felé.” DELI Gergely – KUKORELLI István: Az emberi méltóság joga Magyarországon. *Jogtudományi Közlemény*, 2015/7–8. 338.

mefogalmazására, amely része a halálbüntetés eltörléséről szóló többségi határozatnak, és beépült a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó állandó alkotmánybíróági gyakorlatba [mege erősítette: 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011. 234.].

Az első abortusz határozat már felvetette az élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésében használt emberkép és az Alkotmány normatív ember-fogalmának azonosságát, amelyet az élethez és emberi méltósághoz való jog tölt meg tartalommal [64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991. 297., 312.]. Az Alkotmánybíróság ebben a döntésében határozta meg először az emberi méltóság lényegét: „Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs érinthetetlen lényegük.” [ABH 1991. 297., 308.]. Ebben az érinthetetlen lényegben ragadható meg az emberi méltóság abszolút védelemben részesülő önálló tartalma.

A határozat – „a klasszikus megfogalmazás szerint” kitétele ellenére – egyértelműen a német alkotmánybíróági gyakorlatból vette át a tárgyként kezelés tilalmát (*Objektformel*) az emberi méltóság tartalmának meghatározására. Míg a tárgyként kezelés elvének alkalmazása a BVerfG gyakorlatában az emberi méltóság sérelmének megállapításához vezet, az Alkotmánybíróság gyakorlatában – egy kivétellel –⁶⁸ csupán „díszítő elem” maradt.⁶⁹

A határozatból a negatív meghatározás lehetősége mellett kiolvasható az emberi méltóságnak egy pozitív tartalmi eleme is: az autonómia, az önrendelkezés. Az Alkotmánybíróságnak az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal azonosító korábbi határozata az általános személyiségi jog összetevőjeként, tartalmi elemeként nevezte meg – többek között – az önrendelkezési jogot.⁷⁰ Ugyanakkor az Alkotmánybíróság azt is kimondta, hogy az emberi méltósághoz való jog csak az emberi státusz meghatározójaként az élethez való joggal fennálló egységben abszolút és korlátozhatatlan.⁷¹ Anyajog mivoltából levezetett egyes részjogai (mint pl. az önren-

⁶⁸ A 39/2007. (VI. 20.) AB határozat az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó szabályozás alkotmányellenességét oly módon alapozta az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező testi integritáshoz való jog sérelmére, hogy kimondta: „»Az ember soha nem tekinthető pusztán eszköznek valamilyen közcél eléréséhez« – ennek az elvnek különös súlya van az olyan jogi szabályozás esetében, amely alapján közérdekre hivatkozással, megelőző, gyógyító célból oltóanyagot juttatnak az emberek szervezetébe.” ABH 2007. 464., 479–480.

⁶⁹ Változást jelezhet a kormánytisztviselők indokolatlan felmentése kapcsán hozott 8/2011. (II. 18.) AB határozat, amelyben a testület megállapította: „ez a jogi megoldás [...] magában hordozza a közszolgálati jogviszony önkényes, a munkáltató szubjektív megítélésén alapuló megszüntetésének lehetőségét, amelynek következtében előre kiszámíthatatlan módon kerülhet veszélybe a kormánytisztviselőnek és családjának létfenntartása is. Mindez feltétlen alárendeltséget, kiszolgáltatott helyzetet teremt a kormánytisztviselő számára. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a kormánytisztviselőnek ez a kiszolgáltatott helyzete, az állami feladatmegoldás »eszközének« való kezelése ellentétes az emberi méltósággal.” ABH 2011. 49., 83.

⁷⁰ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990. 42., 45.

⁷¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991. 308., 312.

delkezéshez és a személy testi integritásához való jogok) azonban a lényeges tartalom kivételével törvényben korlátozhatók [korábbi Alkotmány 8. § (2) bekezdés].⁷² A fentiekből egyértelműen megállapítható, hogy a konkrét személy önrendelkezési joga korlátozható. Felmerül a kérdés, hogy mit véd az abszolút emberi méltóság.

Sólyom László az oszthatatlansági doktrínát kibontó párhuzamos indokolásában elhatárolódott a dualista felfogástól, amely szerint az emberi méltóság „nembeli” jog, vagyis az egyén az emberi nem méltóságából részesedik. Ugyanakkor a párhuzamos indokolás már tartalmazta az első abortusz határozat többségi indokolásából idézett megállapítást, amely az emberi méltóság lényegét az autonómiában, az egyéni önrendelkezésben ragadta meg. Az emberi méltóság pedig Sólyom szerint mindenkit megillet: „Az emberi méltóságban mindenki osztozik, aki ember függetlenül attól, hogy mennyit valósított meg az emberi lehetőségéből és miért annyit.” Sólyom ezzel egyértelműen elhatárolódott attól a felfogástól, amely szerint az ember csak meghatározott teljesítmény elérését követően tarthat igényt az emberi méltóság tiszteletére és védelmére,⁷³ és letette a voksát az értékelmélet mellett, amely szerint az emberi méltóság egy meghatározott emberi tulajdonság, az embert a többi élőlénytől megkülönböztető minőség.⁷⁴ Ez a felfogás az alapja az Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott minden ember egyenlő méltóságának.⁷⁵ Ennek megfelelően az emberi méltóság az Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanúgy „nembeli” jog, mint a BVerfG gyakorlatában, amely a konkrét személyt az emberi nemhez tartozás jogán részesíti az emberi minőség védelmében.

⁷² 75/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995. 376., 383.

⁷³ A teljesítmény-elmélet az emberi méltóságot nem az emberrel eleve együtt járó minőségként fogja fel, hanem egyéni teljesítményként. Luhmann szerint – akinek a nevéhez az elmélet köthető – a méltóság nem eleve adott, nem az emberi élethez kapcsolódó természetes képesség, hanem a sikeres önábrázolás eredménye és feltétele. Niklas LUHMANN: *Grundrechte als Institution. Ein Beitrag zur politischen Soziologie*. Berlin, Duncker&Humblot, 1965. 68.

⁷⁴ Az értékelméletnek két változata van: egy keresztény és egy természetjogi. A keresztény elmélet (ajándékelmélet) alapja az ember istenképsége (*imago dei*), azaz az ember kitüntetett szerepe az isteni teremtettség rendjében. Ennek értelmében az ember teremtmény, akit az Isten nem csupán a saját képére teremtett, hanem együttal lelke van, értelemmel és szabad akarattal rendelkezik azért, hogy a természetet az uralma alá hajtja. Ezek a tulajdonságok, amelyek biztosítják az ember sajátos pozícióját a világegyetemben, jelentik azt, hogy méltósággal rendelkezik, amely Isten ajándéka. A természetjogi elmélet – amely elsősorban Kant erkölcsfilozófiáján alapul – szerint az ember különleges tulajdonsága, hogy értelemmel bír, szabad akarattal rendelkezik és erkölcsösen cselekszik. Az értékelmélet mindkét változata attól függetlenül elismeri minden ember emberi méltóságát, hogy a konkrét személy milyen jellemzőkkel és képességekkel bír. Összefoglalóan: Horst DREIER: Art. 1 Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechtsbindung. In: Horst DREIER (szerk.): *Grundgesetz Kommentar I*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2004., 169.

⁷⁵ 9/1990. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1992. 280., 46., 48.; 61/1992. (IX. 20.) AB határozat, ABH 1992. 280., 281.

Az emberi minőség védelme az Alkotmánybíróság gyakorlatában „az emberi méltóság lényeges tartalmá”-nak (intimszféra,⁷⁶ a lelkiismereti meggyőződés,⁷⁷ a saját névhez való jog⁷⁸) védelmét jelenti. Az emberi méltósághoz való alapjog tehát az alkotmánybírósági gyakorlatban – a jogirodalomban képviselt álláspontokkal szemben –⁷⁹ nem üres: az autonómia, az egyéni önrendelkezés megőrzésére irányuló érdeket részesíti védelemben annak mindenféle korlátozásával (pl. kínzás) szemben. Az egyéni önrendelkezés konkrét élethelyzetekben való kibontakoztatását már nem az abszolút emberi méltóság, hanem az általános személyiségi jog részjogai és a belőlük kiolvasott különös személyiségi jogok védik.⁸⁰

Az Alkotmány emberképe fogalom utoljára a végkielégítések 98%-os különadójáról szóló határozatban bukkant fel, amelyben a testület megállapította: „Az Alkotmány »emberképével« összeegyeztethetetlen lenne alkotmányossá nyilvánítani a vizsgált szabályt pusztán az adómérséklés, mint méltányosságból adott kedvezmény lehetősége miatt. Az Alkotmány »emberképe« az államtól független, önálló, önmagáról gondoskodni képes ember, akinek a megélhetéshez szükséges, törvényesen szerzett és

⁷⁶ „Az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében deklarált emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmát érinti az, ha az elektronikus megfigyelőrendszer alkalmazását lehetővé tevő szabályozás figyelmen kívül hagyja a magánszféra tisztetét és védelmét [...] a szabályozás alkalmatlan arra, hogy a magánszféra különösen érzékeny területeit (intim helyzeteket: pl. próbafülkében, mosdóban, illemhelyen való tartózkodást) a megfigyelés alól teljes egészében kivonja.” 36/2005. (X. 5.) AB határozat, ABH 2005. 390., 401–402.

⁷⁷ „A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, s ezen belül adott esetben a vallás az emberi minőség része, szabaságuk a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog érvényesülésének feltétele.” 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993. 48., 51.

⁷⁸ „A saját névhez való jog csak a jog teljességével van fogalmi azonosságban, tehát a maga egészében »lényeges tartalom«: s ilyenként nem korlátozható, vagyis elidegeníthetetlen, érintetetlen jog, amely felett az állam nem rendelkezhet.” 58/2001. (XII. 7.) AB határozat, ABH 2001. 527., 542.

⁷⁹ Györfi Tamás szerint a Sólyom-féle koncepció gyengesége, hogy a méltóságot képességként definiálja, amely nem véd semmilyen durva bánásmód ellen, ezért üres. Álláspontja szerint a méltóság valamilyen morálisan releváns tulajdonságánál fogva (ami lehet akár az autonóm viszonyulás is) illeti meg az embert, de a méltóság nem azonos ezzel a tulajdonsággal, hanem ebből az embernek meghatározott érdekei származnak (például az autonóm viszonyulás képességét gyakorolja, s élete fontos döntéseit maga hozza meg). GYÖRFI Tamás: A tulajdonságok nélküli ember elmélete. Az Alkotmánybíróság oszthatatlansági doktrínája és ami abból (nem) következik. *Fundamentum*, 1998/3. 24. Deli és Kukorelli szerint az Alkotmánybíróság az Alkotmányhoz kapcsolódó korábbi gyakorlatában az emberi méltóságot „meghatározhatatlan fogalomként fogta fel”, és csupán a második szinten határozott meg bizonyos alapfunkciók mentén ún. beszámítási pontokat, amelyekből a harmadik szinten az egyes konkrét alapjogokat levezette. DELI–KUKORELLI i. m. 347.

⁸⁰ Az abszolút emberi méltóság és a korlátozható általános személyiségi jog elhatárolásának nehézségét az alkotmánybírósági gyakorlatban az okozza, hogy amíg a *Grundgesetz* az emberi méltóság klauzula mellett kifejezetten tartalmazza a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot [2. cikk (1) bekezdés], amely alapot adott a BVerfG számára a két rendelkezés egymásra vetített értelmezésével az általános személyiségi jog kibontására, a korlátozhatatlan és a korlátozható rész elhatárolására a konkrét esetekben, addig a korábbi Alkotmány nem tartalmazott külön nevesített átfogó személyiségi jogot. ZAKARIÁS Kinga: Az általános személyiségi jog a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közöny*, 2013/2. 73–78.

adózott javait az állam nem vonhatja el.” 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011. 246. Tehát ez a határozat is azt támasztja alá, hogy az emberkép-elemek (az ember lényét adó tulajdonságai) és az emberi méltóság jogi fogalma a magyar alkotmánybírósi gyakorlatban is azonos. Tekintettel arra, hogy az Alaptörvény – a Grundgesetz 1. cikk (1) bekezdésével szó szerint megegyezően – kifejezetten kimondja az emberi méltóság sérthetetlenségét,⁸¹ az emberi minőséget kifejező emberkép-elemek és az emberi méltóság jogi fogalma közötti összefüggés változatlanul fenntartható.

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépését követően fenn is tartotta azt a gyakorlatát, miszerint az emberi méltósághoz való jognak van abszolút védelemben részesülő önálló tartalma. Az Alkotmánybíróság a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban és a 17/2014. (V. 30.) AB határozatban – követve a korábbi gyakorlatát – az intimszférát kifejezetten az emberi méltóság védelmi körébe sorolta.⁸² A 3122/2014. (IV. 24.) AB határozatban pedig negatív határozta meg az emberi méltóság tartalmát azzal, hogy megállapította: a jelöltek politikai reklámfilmben állatokkal való azonosítása dehumanizálja az érintett közszereplőket, ezért az sérti az emberi méltóságot.⁸³ Az Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltóság tehát változatlanul az emberi minőséget jelenti, amelynek pozitív tartalmi elemét képezi az egyén autonómiája, önrendelkezése. Ezt egészíti ki az Alaptörvény O) cikke az egyén felelősségének hangsúlyozásával.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő – német mintára kidolgozott – emberkép-formula kiolvasható az Alaptörvényből, mivel annak az emberről és a közösséghez való viszonyáról alkotott felfogását tükrözi.

⁸¹ A Grundgesetz emberi méltóság klauzulája az Európai Alapjogi Charta közvetítésével került be az Alaptörvénybe. Az Alapjogi Charta 1. cikkének első mondata („Az emberi méltóság sérthetetlen.”) szó szerint, második mondata („Tiszteletben kell tartani és védelmezni kell.”) pedig tartalmilag megegyezik a Grundgesetz 1. cikkével.

⁸² „Az Alaptörvény II. cikke megalapozza a magánszféra alakítása érinthetetlen területének védelmét, ami teljesen ki van zárva minden állami beavatkozás alól, mivel ez az emberi méltóság alapja. Az Alaptörvény értelmében a magánszféra védelme azonban nem szűkül le az Alaptörvény II. cikke által is védett belső vagy intimszférára [...]” 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [84]; „Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy jelen ügy szempontjából különös jelentősége van annak, hogy a gyermekvállalás szándéka, az ennek érdekében vállalt emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés, illetve az ennek eredményeként vagy természetes úton bekövetkezett várandósság – mindaddig, amíg annak nincsenek külső jelei – az intim szférához tartozik, és mint ilyen ki van zárva minden állami beavatkozás alól.” 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [32].

⁸³ Az alapul fekvő ügy tényállása szerint a médiaszolgáltató megtagadta a kérelmező jelölt politikai kampányfilmjének közlését, melyben „egy katonai egyenruhába bújt majomnak öltözött ember szerepel, aki korábbi magyar miniszterelnökök hangjára tátog.” 3122/2014. (IV. 24.) AB határozat, Indokolás [2],[17].

2.2. Az emberkép funkciója

Az emberkép-formula funkciója az egyén és közösség viszonyában megjelölt két szélső pontnak megfelelően a magyar alkotmánybírói gyakorlatban is az alapjog védelmi körének,⁸⁴ illetve az alapjog korlátjának a meghatározása.⁸⁵

A 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban⁸⁶ és a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban⁸⁷ egyszerre jelenik meg mindkét funkció. A határozatok az egyén egyedi értékét védő II. cikkből kiindulva jutottak arra a megállapításra, hogy az Alaptörvény hatálybalépését követően is fenntartható az Alkotmánybíróság korábbi Alkotmányon alapuló azon gyakorlata, miszerint a személyes adatok védelméhez való jog – a „védelem” szó ellenére – nem pusztán állami kötelezettséget jelent (az alapjog tárgyi oldala), hanem van alanyi jogi tartalma is, amely az emberi méltóságból ered. Abból azonban, hogy az emberi méltóság alanyi jogi tartalommal tölti meg az alapjogokat, nem következik, hogy minden életviszony az emberi méltóság védelmét élvezné. Ezen a lényeges tartalom túlmenően az egyénnek társadalmi lényként el kell tűrnie alapjogai korlátozását.

A 3132/2013. (VII. 2.) AB határozatban az emberkép-formula már általános korlátként jelenik meg. Az Alkotmánybíróság a konkrét ügyben az új gyógyszer-támogatási módszert vizsgálta, amely az eltérő százalékos vagy meghatározott összegben korlátozott támogatást a beteg együttműködésétől tette függővé.⁸⁸ A testület az Alaptörvény emberképére hivatkozással arra a következtetésre jutott, hogy a beteg együttműködési kötelezettségének előírása összeegyeztethető az Alaptörvénnyel.⁸⁹

Konklúzió

A fentiekben bemutattam, hogy a ‘Grundgesetz emberképe’-formula annak ellenére, hogy annak gyökerei visszanyúlnak a Bajor Alkotmányhoz, a Grundgesetz emberről és annak a társadalomhoz való viszonyáról alkotott felfogását tükrözi. Hasonlóképpen a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában – német minta alapján – megjelent emberkép-formula az Alaptörvény emberről és annak a közösséghez való viszonyáról alkotott elképzelést fogalmazza meg. Az emberkép-formula tehát csupán formailag, megfogalmazásában követi a német mintát, tartalmát tekintve egyrészt az Alkotmány-

⁸⁴ A 40/2012. (XII. 6.) AB határozatban (megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól szóló határozat) az Alaptörvény O) cikke önmagában szolgált az Alaptörvény XIX. cikkében foglalt szociális biztonság (államcél) korábitól (szociális biztonsághoz való jog) elért felfogásának megalapozására.

⁸⁵ A korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről szóló határozatokban az Alaptörvény O) cikke az egyéni felelősség megalapozására szolgál a szerzett jogok korlátozásának igazolására. 23/2013. (IX. 25.) AB határozat, Indokolás [122]; 3061/2015. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [27].

⁸⁶ Indokolás [50].

⁸⁷ Indokolás [88].

⁸⁸ Az egyes egészségügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2011. évi CLXXVI. törvény 115. § (2) bekezdése 2012. január 1-jei hatállyal kiegészítette a biztonságos és gazdaságos gyógyszer- és gyógyászati segédeszköz-ellátás, valamint a gyógyszerforgalmazás általános szabályairól szóló 2006. évi XCVIII. törvény (Gyftv) 28. § (1) bekezdését az új támogatási módszert tartalmazó f) ponttal.

⁸⁹ Indokolás [95].

bíróságnak az emberi méltósághoz való jogot értelmező gyakorlatán alapul, másrészt az egyén felelősségének hangsúlyozásával az Alaptörvény szemléletváltását tükrözi a korábbi Alkotmányhoz képest.

Az emberkép-formula immár hatvan éve része a BVerfG állandó gyakorlatának. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatálybalépését követően egyelőre csak három határozatban jelent meg. Mivel az Alaptörvény O) cikke egyike az Alaptörvény azon rendelkezéseinek, amelyek a korábbi Alkotmány egyén központúságától az egyén közösség tagjaként való védelme irányába történő elmozdulást tükrözik, a felelősségi klauzula az Alaptörvényben foglalt jogok védelme során nem hagyható figyelmen kívül. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy az emberi méltóság sérthetetlenségének kifejezett védelmével az Alaptörvény II. cikke az emberi méltóság kiemelt védelmét is biztosítja. Az emberkép-formula az egyén és a közösség közötti viszony mindkét pólusát megjeleníti, ezért álláspontom szerint támpontot adhat az Alkotmánybíróságnak az egyedi ügyek megítéléséhez.